

Др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ

Оригинални научни рад

**ОРГАНИЗАЦИЈА
НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОГ ФРОНТА У
УСТАНКУ НАРОДА СРБИЈЕ, ЈУЛ - ОКТОБАР
1941. ГОДИНЕ**

О Народноослободилачком фронту као покрету или организацији у ширим оквирима народноослободилачког покрета, према постојећој оригиналној документацији, говори се од почетка устанка у Србији. Додуше, у многим документима, који садрже апеле за неодложну оружану борбу против окупатора и фашизма, прогласима, писмима, односно директивама ЦК КПЈ и Покрајинског комитета за Србију, још увек има позивања широких народних маса у заједничку борбу, тражи се збијање редова, (поред Комунистичке партије), свих народа и свих социјалних слојева, указује се на потребу удруживања у монолитан фронт антифашистички и родољубиво настројених људи, али се уочи и на почетку устанка у Србији, децидирано не истиче назив тог масовног фронта.

Део изворне грађе, конкретно кореспонденције и директива на релацији Централни комитет - Покрајински комитет, као и ПК - окружни комитети - срески комитети Партије остао је до данас очуван. Примећују се извесне празнине у континуитету инструкција од виших ка нижим партијским органима, те се не може тачно оценити када се почело наступати са формирањем Народноослободилачког фронта као више-мање одређене организације, не само покрета.

Иницијатива за стварање Народноослободилачког фронта, по логици ствари, имала је да потекне од највишег партијског руководства - ЦК КПЈ. Међутим, ту иницијативу у континуитету тешко је пратити због непотпуне документације, и што се у капиталним документима изворних института НОП о конкретном, обликованом фронту говори не много и непотпуно, па наизглед и неодређено.

Један од најранијих помена Народноослободилачког фронта на тлу Србије садржан је у позиву Окружног комитета КПЈ за Крагујевац - народу Шумадије од 15. јула 1941. године. У њему се овај партијски комитет обраћа прво „Радницима, сељацима, грађанима - свим родољубима Шумадије” да би под последњим позивом „Родољубива Шумадијо” навео: „У овим судбоносним данима када је у питању извојевање националне слободе и одбрана части и имена српског, Комунистичка партија позива сав народ, све истинске родољубе, не гледајући на њихову политичку и партијску припадност, да се збије у јединствени ослободилачки народни фронт борбе против крвавог окупатора и његових домаћих слугу и агената”.¹ Позив је завршен паролама: „Доле фашистички окупатор! Доле фашистичке слуге - издајнице српског народа! Живела братска Совјетска Русија! Живео Ослободилачки народни фронт! Живела Комунистичка партија Југославија”.² За разлику од ранијих прогласа и докумената овде се већ прилично јасно истиче Народноослободилачки фронт као главна форма народноослободилачког покрета.

У циркуларном писму Покрајинског комитета КПЈ за Србију свим партијским организацијама и члановима КПЈ 20. јула 1941. године, налажу се неодложни задаци у смислу вођења народноослободилачке борбе против окупатора и квислиншки опредељених снага у Србији. Један од конкретних задатака, наведених под бројевима, гласи: „7 - у акције увлачити широке масе радника, сељака и друге ванпартијске људе. Треба стварати националноослободилачки народни покрет у борби против огавних фашистичких тлачитеља и њихових слугу...”³ Овде се под „националноослободилачким народним покретом” подразумевао Народноослободилачки фронт, а терминолошких нејасноћа и преливања било је прилично дуго у првој ратној години.

Да је Партија рано креирала концепцију Народноослободилачког фронта и одмах настојала да је реализује формирањем одговарајућих органа на терену, прилично је видљиво у првом броју Билтена Главног штаба народноослободилачких партизанских одреда Југославије. Имајући у виду војну компоненту НОП-а, Билтен наводи да „Политичка линија партизанских одреда мора да буде - Народноослободилачки антифашистички фронт свих народа Југославије, без разлике на политичка и верска убеђења”.⁴

Знатно су бројнији документи који изричито говоре о формирању Народноослободилачког фронта у Србији у августу. У писму ПК Србије Окружном комитету КПЈ за Шабац 12. августа налаже се: „Поред раније постављених задатака”, а „у духу линије нашег ЦК” још: „2. Одмах прићи стварању заједничких комитета, тј. одбора Народно-ослободилачког фронта, повезујући се са присталицама свих бивших партија које се данас изјашњавају за борбу против окупатора и њихових слугу”.⁵ На исти начин, чак је истоветна формулација, ПК пише Окружном комитету КПЈ за Ужице 14. августа,⁶ као и ОК-у Ваљево 16. августа,⁷ те ОК-у Крагујевац 31. августа.⁸ Можемо сматрати да је на читавом подручју Србије ПК КПЈ налагао партијским организацијама, пре свега преко окружних комитета, формирање Народноослободилачког фронта.⁹

Под сам крај августа, или око 1.септембра, Покрајински комитет је издао Проглас да би осудио образовање квислиншке владе Милана Недића у Србији. Апелујући на све Србе, укључно са доратним официрима, подофицирима и четницима, посебно на припаднике доратних политичких странака, „демократе, радикале, земљораднике, све родољубе” указује се на потребу укључења у „јединствени Народно-ослободилачки фронт”.¹⁰ Ускоро потом, четвртог септембра ПК шаље писмо ОК-у КПЈ за Шабац и инструктору ПК за овај округ, у којем се под другом тачком наводи: „Правилност схватања ослободилачког народног фронта омогућило вам је прилажење и осталим пол.(итичким) групацијама и њихово задобијање за заједничку ствар у овој етапи народне борбе. Нужно је хитно повезати се с присталицама и вођствима, за борбу спремним грађанским партијама и успоставити заједничке Одборе ослободилачког народног фронта у свим местима где је то могуће. Ови одбори треба да буду нека врста народне власти у очишћеним крајевима од непријатељског присуства. Везе с претседницима општина и других установа треба што више учврстити. Ови одбори треба да послуже том циљу. Нико други, изузев ових одбора, не може вршити мобилизацију народа и ни у једном другом циљу сем одлучне борбе, борбе читавог српског народа против окупатора и за њихово чишћење из наше земље. Заједнички проглас издајте што пре.”¹¹ Видан је став КПЈ да ствара широк фронт антиокупаторске борбе у који би ушле и грађанске политичке снаге уз услов прихватања курса борбе који је налагала Партија. Почетком септембра се још увек веровало у могућност укључивања у НОБ не само појединаца већ и грађанских политичких групација, и у могућност да општинске управе, које су наставиле да функционишу и после априлског рата, делују са позиција Народноослободилачког фронта, односно народноослободилачке борбе. Говори се о образовању одбора Народноослободилачког фронта, где има могућности, у које ваља увлачити припаднике и других политичких странака и групација. Даље се наводи да такви одбори преузимају функције, односно послове органа власти на ослобођеним подручјима, где су већи услови за рад установа власти.

У првој половини септембра инструктор ПК Мома Марковић шаље извештај о стању у пожаревачком округу, у којем се тврди да се по селима округа већ формирају одбори НО фронта у којима су и представници других политичких струја спремних за борбу против окупатора.¹² Слични су наводи по извештајима окружних комитета и партијских организација широм Србије током септембра 1941.године.

Међутим, поред извесних усаглашавања и приступа мањих делова четничких снага народноослободилачком покрету, КПЈ је у настојањима да створи снажан фронт оружане борбе против окупатора и квислинга, НО фронт, у којем би Партија имала руководећу улогу, постигла веома мало. У лето ове прве ратне године партијска руководства у Србији ступала су у додире са представницима опозиционих грађанских партија и предлагала реалну концепцију НОБ-е која није дозвољавала чекање нити изражавање само декларативног неслагања са окупационим системом. Курс КПЈ неодло-

жне активне, не пасивне, оружане борбе која је неминовно претпостављала проливање крви и обостране жртве својствене овакво правом рату, није одговарао грађанским круговима, чак ни оним који су до рата експонирани као левичарски, били блиски Народном фронту, а који су доспели у ситуацију опредељивања између НОБ-е и квислиншке сарадње заговаране од конзервативних грађанских врхова.

Упркос уложеним напорима до сарадње са грађанским политичким групацијама и војним формацијама, које су биле у стадију настајања, није дошло. Међутим, део чланства у Србији познате левичарске Народне сељачке странке, чије је лидер Драгољуб Јовановић остао у илегалу, те левог крила Демократске странке, у ствари појединци бивши припадници странака определили су се и активно укључили у НОП. Дobar део чланова одбора НО фронта био је састављен од бивших припадника ових странака који ће касније бити активни у НОП-у, посебно у народноослободилачким одборима као територијалним органима власти.

Питање организационог устројства Народнослободилачког фронта као стварне организације на територији, једно је од значајних сегмената историје, односно историографије, народноослободилачког рата и револуције југословенских народа и народности. У досадашњој литератури овом питању није поклањана довољна пажња, па се под Народнослободилачким фронтом подразумевао општи (апстрактни?) фронт антифашистички опредељених маса. У свом делу Народни фронт у Југославији 1941-1945, Душан Живковић настоји да докаже да је Народнослободилачки фронт у Југославији током НОР-а и револуције, с изузетком Словеније, где се успешно организовала „Ослободилачки фронт словенског народа“, почео да се фактички изграђује тек у лето 1944. године. То исто настоји да докаже и Милан Борковић у својим радовима - посебно на подручје Србије.¹³

„Значајно је истаћи“, вели Борковић, „да се на ослобођеној територији на југу Србије од почетка јула 1944. почињу стварати одбори Јединственог народнослободилачког фронта (ЈНОФ), чији је задатак био да раде на стварању јединства читавог народа у борби за коначно ослобођење Југославије. Народни фронт као покрет постојао је за све време НОР-а и револуције у Србији, али његово организационо формирање почело је тек у другој половини 1944. године.“ Потом следи навођење дела извештаја ПК КПЈ за Србију „приступило“ формирању фронтовских одбора у овом делу Србије, где је НОП иначе развијенији у односу на друге делове ове ратне покрајине.¹⁴ Постоје сачувана документа руководства НОП из последњег ратног лета у којима се изричите говори о акцији да се почне са оснивањем одбора НОФ, будући да су то омогућавали повољнији услови. Такви наводи су повукли истраживаче НОР-а на, сматрамо, потребну тврдњу - да су институционалне форме НОФ настале тек половином 1944. године. Евантуална могућност да су извесни аутори ауторитивних докумената крајем пролећа и у лето 1944. године збиља сматрали да се ради о акцији обликовања првих органа Народносло-

слободилачког фронта, не може да послужи као озбиљан аргумент насупрот чињеници коју желимо да докажемо - институционалних облика НОФ било је још 194. Нешто измењен назив фронтоске организације у 1944. години - Јединствени народноослободилачки фронт не може да оспори факт о истој појави, која као постојећи покрет није спорна у нашој историографији.

Јован Марјановић у својим делима говори о политици КПЈ у смислу формирања органа Народоослободилачког фронта средином лета 1941. године. Он уочава да се одбори фронта у Србији образују пре акције Партије за организовањем одбора нове власти - народноослободилачких одбора. Уз то сматра вероватним још раније настајање одбора Народоослободилачког фонда којима посвећује нешто више места.¹⁵

О постојању и деловању одбора Народоослободилачког фронта говоре извесни извори који претежно нису првог реда. Ова чињеница је завела и усмерила на погрешан пут истраживаче који нису имали много изразитих трагова и података да би кренули путем идентификовања органа НО фронта на територији Србији. Мукотрпни пут истраживања, проверавања и утврђивања малих, односно по малим насељима одбора фронта раштрканих широм највеће југословенске покрајине до сада у историјској науци није донео потпуне резултате - када се поставља питање организационе мреже НО фронта прве, устаничке године рата.

Да је 1941. године било одбора Народоослободилачког фронта у Србији сведочи, ипак, довољан број докумената на основу којих се може извући поуздана тврдња. У Билтену Главног штаба народноослободилачких партизанских одреда Југославије од 10. августа наводи се: „Штабови морају водити бригу о исхрани бораца, о наоружању и другом. Исхрану треба организовати заједно са комитетима Народоослободилачког фронта, који треба да прикупљају фонд народног ослобођења. У случају да негде таквих комитета још нема, треба добровољним пристанком сељака и грађана осигурати исхрану, или плаћати намирнице у готову”. Према Билтену Главног штаба народноослободилачких партизанских одреда Југославије од 10. августа широм Југославије је било комитета, односно одбора НО фронта. Ови подаци, из штампе, нису резултат извора првог реда. Могуће да је чланак у Билтену настао нешто раније у односу на датум изласка листа, па је назив одбора НО фронта мало застарео. Верујемо да је одбора било широм земље, али не тако много да би се могло рећи „негде комитета још нема”. Подаци из Билтена указују на могућност, или вероватноћу, да је таквих одбора НОФ било на тлу Србије, али не можемо поуздано утврдити у којој мери је постојала мрежа таквих органа и њихов степен функционисања

Поред нешто оригиналних, савремених докумената на чињеницу постојања органа НО фонда указује мемоарска грађа упркос једностраности и недовољне веродостојности. С друге стране, та „недовољна веродостојност” огледа се у томе што се из послератног времена, када је настала писана мемоарска грађа, није сагледавао јасан процес настанка институција Народоослободилачког фронта и њиховог разликовања од ускоро потом насталих

народноослободилачких одбора, органа власти тадаће је све ове институте доста тешко разликовати и од органа Народноослободилачког фонда. Сличност ових органа и њихово преливање отежало је могућност савременом истраживачу да одреди временско постојање и трајање разних институција НОП-а. Оно што је карактеристично за писану мемоарску грађу, својствено је и усменим казивањима савременика, односно ученика НОР-а, што се за усмена казивања све више протеком може изразити сумња у пуну веродостојност сећања. Мемоарска грађа је девалвирана као историјски извор у оној мери колико је времена прошло од времена, односно тренутка збивања до тренутка (времена) казивања, тј. настанка мемоарског записа.

Ове особености мемоарске грађе ваља истаћи поготово када је у питању научно одређивање такве краткотрајне појаве каква је институционални систем НО фронта у Србији 1941. године. Писана мемоарска грађа, сачувана у архивама, настала је претежно крајем четрдесетих и почетком педесетих година када су сећања учесника НОП-а била релативно, мада не и сасвим, свежа.

Највећи део мемоарске грађе, када говори о настанку институционалног система НОП-а 1941, указује на образовање првих органа нове револуционарне власти по насељима широм Србије, народноослободилачких одбора. Има податак и о формирању институција, одбора Народноослободилачког фонда са наменом не много различитом у односу на делокруг рада првих народноослободилачких одбора. Мањи део грађе указује на чињеницу да је прво приступљено формирању одбора Народноослободилачког фронта, да би се касније пришло и прешло на образовање одбора власти. Други, већи део мемоарске грађе и литературе наводи да се првобитни одбори НО фонда, па и НО одбори власти алтернативно или „негде“ звали и одборима Народноослободилачког фронта.

Одбори Народноослободилачког фронта образовани су у разним крајевима Србије почев од најнижих органа, месних одбора НОФ-а. Тако је аранђеловачком округу срез опленачки, село Наталинци, формиран одбор НО фронта негде у јулу 1941. године. Мемоарски извори указују да је делокруг рада овог одбора био у примању налога и извештаја и извршавању постављених задатака. Скупљала се храна и новчани прилози који су слати за Јарменовац.¹⁶ У Јунковцу је такође формиран одбор НО фронта који ће функционисати читавог лета, да би прерастао у НОО. У септембру 1941. године у манастиру Вољавчи је одржан збор од 150-200 људи из разних села опленачког среза, када је изабран срески одбор са председником, секретаром благajником и још неколико чланова. Не знамо да ли се ради о среском одбору НО фронта, можда фонду, мада је вероватније, с обзиром на начин избора, да се ради о среском НОО органу власти.¹⁷

У крушевачком округу у жупском срезу, по селима, формиран су одбори НО фронта у лето 1941. године, у који су ушли представници фронтотовских одбора насеља жупског среза. Овај одбор је настојао да у НОП увуче четничке снаге жупског среза. Почетком септембра се Рода, војвода четнич-

ког одреда Косте Пећанца, вратио у Александровац, где је дошло до састанка између њега, команданта и комесара Расинског партизанског одреда, Драгутина Кесеровића и генерала Љубе Новаковића, када је изражена воља за борбом против окупатора.¹⁸

У зајечарском округу образовани су одбори НО фронта још током јула, августа и септембра. Овакви одбори су, по правилу, настајали по селима која су пружала активну подршку НОП-у. Одборе су обично формирали по добијеном задатку од партијских руководстава, комунисти дотичног краја. Више сеоских одбора је настало у равној Крајини,¹⁹ околини Зајечара²⁰ и око Белог Тимока.²¹

У Нишу је организован месни одбор Народноослободилачког фронта крајем јула 1941. године. У саставу од три члана овај одбор је активно радио тога лета.²² У околини Ниша и Топлици формиран су бројни одбори НО фронта још од јула 1941. године, али се они у сећањима учесника покрета третирају као одбори Народноослободилачког фонда или НОО, што у то време још увек нису били.

Слично су заведени потоњим током збивања учесници НОР-а пожаревачког округа који, такође, десетак година после револуционарне 1941. године тврде да је почетком јула у округу почео процес изградње народноослободилачких одбора „или, како су тада називани, народноослободилачки комитети”. Ти одбори - комитети настали су, тврде аутори мемоарских записа, на иницијативу Партије да се окупљају сви родољуби „без обзира на страначку припадност, социјално порекло и положај, за заједничку борбу против заједничког непријатеља - окупатора”.²³ Први такав одбор је формиран у Пожаревцу почетком јула. У његовом саставу били су, како се наводи у мемоарском спису, грађани из вароши - „трговац, апотекар итд., али не као представници својих странака него као антифашисти и родољуби који су изражавали спремност да се под руководством партије боре против окупатора”. У тим одборима, свакако - фронта, било је и чланова КПЈ. Одмах после оснивања пожаревачког одбора формирају се одбори у вароши Петровцу, те насељима Раброву, Трњану, Малом и Великом Црнићу, Брежану, Шетоњу и другим.²⁴

Први су одбори радили на стварању јединства народа у борби против окупатора, обављали „припремање народа и појединаца за ступање у партизанске одреде”, прикупљали финансијска средства, оружје, санитарски материјал, одећу, храну и другу опрему, и информације о окупаторским јединицама и петоклонашким елементима. Према делокругу рада ови одбори су органи институционалних облика НО фронта с тим, што су обављали извесне послове органа Народноослободилачког фонда који је у ово време био при НО фронту. Пошто до краја лета, односно почетка јесени 1941. године није, сматрамо, било народноослободилачких одбора, одбори НО фронта у чије су саставе улазили представници бивших грађанских странака поступно су имали да прерасту и, прерастали су, у органе нове власти, будући да се увиђало да старе општинске управе нису подобне да пружају отпор окупатору и делају на линији НОП. Поготово ширењем устанка и „ликвидирањем жандармериј-

ских станица на терену, утицај окупатора био је незнатан”, а „створене су могућности за разбијање старих општинских управа” што је „наметнуло потребу за стварањем органа власти”. Значи, према мемоарском извору, народноослободилачки комитети су имали да прерасту у народноослободилачке одборе, као органе власти. „Док су народноослободилачки комитети на окупираној територији били револуционарни органи политичке борбе јединственог народа за борбу против окупатора дотле су на ослобођеној територији, а нарочито после ослобођења среских места нужно прерасли и преузели функције власти”, констатују учесници НОР-а пожаревачког округа.²⁵

У голубачком срезу је један од првих одбора Фронта основан у селу Клење у јулу, можда чак у јуну, иако сведоче учесници ослободилачког рата. Тај одбор је имао председника и осам чланова. У селу Браничеву формиран је одбор (комитет) почетком устанка од шест чланова са председником, такође одбор фронта у Зеленику, те један одбор за два села, Сладинац и Радошевац.²⁶ Затим је формиран срески одбор НО фронта (срески национални комитет) за голубачки срез. ОН је имао пет чланова и председника који је био судија среског суда у Голупцу.²⁷

У рамском срезу је још крајем јуна или почетком јула, непосредно после напада на Совјетски Савез, дошло до образовања националног комитета среза у Великом Градишту. Крајем јула образовани су народноослободилачки комитети у Речици и Кличевцу, затим комитети у више других села.²⁸

У моравском срезу партијска организација је настојала да формира „срески фронт”, дакле, срески одбор НО фронта, али није познато да ли је то реализовано.²⁹

Почетком септембра на иницијативу Вељка Дугошевића, организатора устанка у пожаревачком округу, формиран је „Срески национални ослободилачки комитет” за срез звишки. Образован је и „Месни национално-ослободилачки комитет” за Кучево.³⁰ Још у првој половини августа су у Звижду формиран одбори који се неправилно, односно непрецизно називају народноослободилачким.

Поред среског одбора у Кучеву и Голупцу, образован је и одговарајући срески одбор НО фронта у Раброву, такође јавно на збору у ослобођеном месту.³¹ Све ове одборе бирали су представници разних бивших партија, обично демократа и земљорадника. Ускоро су потом ови, као и други одбори, престали да буду органи фронта, већ су се изграђивали као органи нове револуционарне власти.

Према сећањима истакнутих учесника НОР-а пожаревачког округа, „народноослободилачки комитети, како су се у почетку звали, два месеца касније добили су назив народноослободилачки одбори, а састављали су их мештани, људи из грађанских партија, који уживају поверење и углед као патриоти. Одбори су били више у смислу политичке организације а не власти”.³² Опис ових комитета (одбора) одговара управо физиономији органа народноослободилачког фронта, а не одбора власти. Наведени рок од два месеца, када се „комитети” претварају у одборе, таман одговара времену

трајања органа НОФ-а после чега се ови, по налогу Партије, збиља трансформишу у НО одборе.

Упутство команде Посавског НОП одреда из августа навођено је у постојећој литератури једним од првих, или првим познатим документом који изричито наводи делокруг рада народноослободилачких одбора који су оцењени као посебни органи нове револуционарне власти.³³ Историчари често наводе неуједначеност у називу за ове органе који се, наводно, испреплићу или чак мешају.³⁴ Устаницима се приписује да нису били јасни у разграничавању институција које су сами стварали. Међутим, документ је јасан у основном свом обележју. Што у наслову нема изричитог назначења да се ради о народноослободилачком одбору НО фронта не треба да буни. Разумљиво је што „администрација“ Посавског одреда није била „педантна“, али у тексту се дословце каже да су у питању одбори фронта:

- „1. У свим селима која контролишемо треба одмах образовати одборе народноослободилачког фронта. Треба их образовати и у оним селима која још нису дошла под нашу потпуну контролу; где год се може, треба одржати митинг; треба да се постави и реши питање образовања поменутих одбора.
2. Према величини села у одбору ће бити одговарајући број чланова. Мерило за одређивање људи који ће бити чланови одбора треба да буде широко, тако да одговара народноослободилачком карактеру борбе коју воде партизански одреди. Одбор није орган никакве партијске организације или групе. Њихови чланови се бирају међу поштеним родољубима без обзира на ближе политичко опредељење.

Задаци одбора су следећи:

- I. Организовање исхране, што значи да приликом доласка чете, односно вода у село неће више команда одређивати од кога ће се тражити храна, него ће се обратити одбору, а овај ће то питање да реши. То је простије и целисходније, а село ће се осетити у целини;
- II. образовање фонда народног ослобођења (прикупљање новца за помоћ народној борби);
- III. Набавка одећа и обуће;
- IV. Прикупљање преосталог оружја, састављање спискова о томе где и код кога се оно налази;
- V. Набавка потребних јахаћих и теглећих коња;
- VI. Припремање складишта за оружје, муницију и спрему чета (поверљиво);
- VII. Састављање спискова за борбу способног становништва;
- VIII. Контрола оближњих друмова и путева, спречавање трговине са градовима;
- IX.

Ликвидирање малих непријатељских одељења и отворених пето-колонаша;

- X. Организовање обавештајне службе и слање одговарајућих поверљивих извештаја преко својих курира;
 - XI. Растурање литературе добијене од чета.
 - XII. Решавање ситних спорова међу сељацима;
 - XIII. Брига о сиротињи села, о породицама партизана и ухапшених;
 - XIV. Евентуално прање партизанског веша.
5. Одбори ће редовно подносити извештаје чети, односно воду о свом раду;
 6. Обратити нарочиту пажњу на пријатељски начин прилажења сељацима.³⁵

Видно је да су у питању одбори НО фронта репрезентативно, од припадника могуће разних политичких струја, или схватања, изабрани на митинзима по селима, односно чланство одбора НО фронта било је састављано, бирано искључиво по критеријуму опредељења за НОБ. Даље се из документа види да су ови одбори политички органи фронта као општеполитичког тела, са тенденцијом преузимања или развоја компетенција органа власти. Има и извесних елемената судске власти на подручној територији, атару насеља или среза, а подређују им се и органи Народноослободилачког фонда.

Одбори фронта, и потоњи посебни органи власти израстали су на основу моћи војних снага покрета и у зависности од њих, да би се временом у НОР-у поступно осамостаљивали у односу на партизанску јединицу, најчешће оснивача одбора. Ово се види из наведених упутстава по којим митинг за изборе одбора сазива партизански одред, којем су потчињени одбори, чак и подносе извештаје партизанској јединици. То је све важило, разуме се за ниво развоја НОБ-е у августу 1941, на првој етапи изградње система нове револуционарне власти.

Временом, конкретно током септембра шире се надлежности одбора фронта који све више попримају обележја органа власти. Тиме се отвара питање да ли је то значило промену карактера ових установа. Мислимо да је тај процес изградње органа власти у оквиру НО фронта био видљив. Како НО фронт није изграђиван према провобитној концепцији КПЈ - као организација коалиционог карактера, вишестраначког састава, али на линији НОБ и под врховима фактичким руководством Комунистичке партије, долази до заокрета у развоју ових института, који се преображавају или изграђују у органе нове власти.

У време одржавања стoличког саветовања, 26. септембра, примећујемо почетке еманципације, преображаја, или развоја, или настанка - тамо где их није било - народноослободилачких одбора као посебних органа власти. То је време када одбори НОФ-а прерастају у народноослободилачке одборе, или се ови формирају као посебни органи ван окриља фронта, који као организација, поступно, фактички губи у значају, превасходно у организационом смислу, пошто се у њ не укључују делови предратних грађанских странака.

Према реконструисаним подацима на основу сећања учесника саветовања - треће, од пет крупних питања која су разматрана у Столицама, тиче се „проширивања базе устанка путем стварања народноослободилачких одбора и јачања Народног фронта ослобођења”.³⁶ С обзиром да нема оригиналног документа већ је догађај реконструисан сећањима, могућност је отворена за накнадне претпоставке - до научних хипотеза. Због тога што потоња збивања потискују претходна, поготово ако су претходна краткотрајна, сматрамо да је могућност преваге институција НОФ-а над установама власти била већа, или је пак догађај могуће дословно реконструисан. Међутим, пре се може веровати да је трећа тачка дневног реда, под условом да је тачно реконструисан дневни ред, гласила: „Проширивање базе устанка путем јачања Народног фронта ослобођења и стварања народноослободилачких одбора. На једном месту се, дакле, говори о народноослободилачким одборима и НОФ-у, те ако ти одбори нису још увек органи Фронта, веома су му блиски, тек представљају појаву посебних органа нове власти. Под „базом устанка” историчари, посебно Ј. Марјановић који је најтемељније обрадио устанак у Србији 1941, располажући извесним сазнањима која су у овом случају непроверена, те могу да засметају, подразумевају НО одборе,³⁷ мада је логично да су актери стoличких договора имали у виду НО фронт као основу устанка, а одбори су још увек могли да буду само органи „базичне” организације, тог фронта.

У току октобра настају, неоспорно и неспорно, народноослободилачки одбори као посебни органи нове власти. У капиталном документу о првим органима револуционарне власти, Кардељевом тексту - Народнослободилачки одбори, морају постати истински привремени носиоци народне власти, објављеном у првом броју ратног листа „Борба”, 19.октобра у Ужицу говори се о народноослободилачком одбору као новом органу који је у фази формирања, или предстоји његово формирање. Зато је потребно створити посебне, нове органе, органе народне власти. А ти органи, то су народноослободилачки одбори”. Поред тога се наглашава: „Народно-ослободилачки одбори немају данас још свуда карактер носиоца власти, али га они морају добити”. Значи, још пре него што је Кардељ саставио овај текст, НОО су, наравно тамо где је било могуће, већ били образовани, с тим што су они, може да се тврди, настали као органи НОФ-а да би се постепено издвојили и проширили своје компетенције као органи власти. Они још увек нису поседовали све надлежности таквих органа. Као њихове дужности набрајају се:

- „1. да организују активност целог народа, тако да би се нашим борцима на фронту обезбедило све што је потребно. У тој својој активности одбори ће уско сарађивати са штабовима наших одреда;
2. да обезбеде ред у позадини, да га одржавају уз помоћ својих народних стража, и да воде борбу против својих појава пљачке, разбојништва, шпекулације, активности пете колоне итд.;
3. да организују снабдевање и исхрану становништва, а нарочито сиромашних слојева и незбринутих породица наших бораца; да

организују што правилнији развој привредног живота, трговине, саобраћаја (сем оног који је директно под контролом оружаних снага) итд. у интересу фронта;

4. да свим својим средствима учвршћује везу фронта и позадине, везу целог народа са његовим борцима, као основну гаранцију победе.”

Већ по делокругу рада види се да су у питању органи који чине прелаз између народног фронта и установе власти. У овој првој фази развоја органи власти садрже бројна обележја (или реликте) органа НОФ-а. „Ти одбори нису органи ниједне партије или посебне организације, и у њима треба да буду заступљене све оне политичке групе, организације и људи који данас стоје на линији борбе против окупатора.”

Оригинални извори, почев од документа мериторних руководстава КПЈ, носе печат свога времена и условљена су разлозима практичне политике на терену. Зато према изворима, иако им је аутентичност неоспорна, историчари морају да буду критични без компромиса. Као пример служи и овај чланак Кардеља у којем се тврди да су народноослободилачки одбори привремени органи нове власти. Остаје отворено питање шта значи „привремен” карактер неке установе у историји у којој нема трајних категорија. Аутор ове студије не може да се сложи са „привременим” карактером народноослободилачких одбора, како се наводи, почев од Кардељевог чланка у „Борби” од 19. X 1941. године у свој документацији НОП-а, прецизније - у документима руководећих институција. Међутим, ова тврдња о погрешности схватања „привремености” НО одбора није новитет у историографији НОР-а. Концепцију да и органи нису били привремени већ је доказивао и мислимо успешно, показао Јован Марјановић, мада су у савременој историографији мишљења о овоме остала подељена.

Иза средине августа 1941. године, устаничка рудоводства у Србији још увек рачунају са могућношћу очувања и коришћења старих, грађанских органа власти на нивоу општина. То се наглашава у налозима Покрајинског комитета КПЈ за Србију окружним комитетима и инструкторима ПК, партијским организацијама у овој покрајини. У упутствима окружним комитетима нишког и лесковачког округа и члану ПК који се налазио у јужној Србији, датираним 10. августа, Покрајински комитет за Србију истиче под 1: „Одмах прићи стварању заједничких комитета, тј. одбора Народноослободилачког фронта, повезујући се са присталицама свих бивших партија које се данас изјашњавају за борбу против окупатора и њихових слугу. Водите рачуна о акцији четника, разних официра и људима окупљеним око њих. Сваки наш контакт с њима добро ће доћи. Непријатељ већ покушава да и њих увуче у поход на наше снаге. Стога их морамо придобити за заједничке акције одмах, или их барем неутралисати у даном моменту. Погрешно је приметити кавгу с њима о питању привлачења њихових људи к нама. То питање треба уредити с њима онако као су учинили другови у В. (Ваљеву, у ствари - ваљевском округу - примедба аутора), наиме: слободан прелаз од једних к другима. При прего-

вору са нашим евентуалним савезницима треба се позивати на постигнути савез између СССР и Енглеске." Под трећом тачком даље се наглашава: „Избегавати сукобе са председницима и одборницима општина, кулацима и сл., сем ако нису издајници и слуге окупатора. У том случају треба их добро раскринкати у селу па онда и физички обрачунати с њима, штедећи при томе децу и остале укућане њихове”.³⁸ Овај компромисан однос према старим општинама тумачимо као признавање извесних надлежности старих општинских органа власти коју су имали на терену. У читавом документу нема никаквог помена органа нове народне власти, што је случај са савременим документима НОП-а уопште.

У писму шабачком окружном комитету 20. августу се налаже: „8. Све општинске управе, уколико нису издајничке и у служби окупаторима, већ колико-толико штите интересе народа, остају на својим местима и под контролом партизана обављају своје дужности, водећи рачуна о интересима народа. У обављању тих дужности не треба ништа мењати у старом начину њиховог рада осим то да не служе непријатељу”.³⁹ Додуше, на крају писма ПК се додаје: „Свуда где је то могуће успоставити народну власт - власт народних комитета у које треба да улазе представници свих родољуба, који су спремни да се боре за слободу земље”. Под народним комитетима подразумевају се одбори НО фронта који су као такви поседовали тенденцију прерастања у органе власти; уз то били су репрезентативног састава, састављени од „представника” разних етно-конфесионалних социјално-класних, и политичких категорија. НО фронт је из текста у целини (и појединостима) видан, присутан, али се изричито у документу не спомиње. Разлоге видимо у чињеници да он није био довољно изграђен, иако се у ово време инстистирало нарочито на њему, али са релативно мало успеха.

Још једном и, пре свега, ваља истаћи осму тачку налога ПК окружном комитету шабачког округа. Судећи по њој, органа нове власти нема јер се толерише стара власт, општинске управе по насељима, које ваља само усмерити и контролисати да не раде притив НОБ-е. Међутим, историчар НОР-а тврде да је до тог времена (друге половине августа), образован велики број народноослободилачких одбора, скоро мрежа органа нове власти. Можемо се сложити са постојањем тих бројних, на основу извора идентификованих одбора, с тим што су били одбори, називани и комитетима Народноослободилачког фронта. Иначе - долазимо до апсурда. Стварају се органи власти - НОО а прихватају се стари органи власти, општинске управе?! Став ПК КПЈ о толерисању, прихватању старих органа власти искључује, сматрамо, могућност да је претходна политика Партије била - стварање посебних органа нове власти. Одбори су формиран и искључиво у оквиру НОФ-а до краја лета односно почетка јесени 1941. године и ту чињеницу није могуће аргументовано оповргнути.

У историографији је уочена и довољно истакнута чињеница извесног кашњења изградње нове власти на тлу Србије. Констатовано је да је она једина ратна покрајина у којој је дуго толерисан, чак прихватаан систем старе

власти по насељима. То је називано и „застрањивањем или „скретањем” у развоју НОП-а који је у свим другим покрајинама и областима бескомпромисно ишао на курс формирања квалитетно нових органа власти, још у првим етапама устанка. Такву оцену дао је Леон Гершковић,⁴⁰ а прихватили су је многи делатници на терену историографије НОР-а. У свом делу - Устанак и НОП у Србији 1941, Јован Марјановић је ступио у полемику са Гершковићевим наводима, тврдећи да су у овом тексту већ наведена документа о задржавању старих општинских управа, не мења суштину ствари. Толерисање тих управа још у другој половини августа, Марјановић сматра споредном, епизодном појавом, „пролазном фазом” у развоју органа власти у Србији.⁴¹

О овом „двовлашћу”, у лето 1941. године у Србији, писали су и бројни истраживачи објашњавајући ту појаву мада су тешкоће у том смислу заиста велике. НОП развија своје органе власти и прихвата старе који паралелно делују?! Такви компромиси, прецизније би било ако бисмо рекли: анахронизми нису својствени природи народноослободилачког покрета нити политици КПЈ.

Није први пут у историји да се извесни закључци намећу, логички, када се пође од квази или псеудочињеница на основу којих се извлаче оцене. У овом случају све би изгледало једноставније да су у истраживачком раду, који је, додуше, мукотрпан, објективно утврђена одређена факта. Одбори настали у првој, значајнијој етапи НОП-а када је он имао обележја правога устанка у Србији, заиста нису били одбори власти већ органи Народноослободилачког фронта. Зато је постојала могућност да се толеришу или прихвате старе општинске управе под условом да раде у интересу НОП-а. У противном, снаге покрета, партизанске јединице, имале су се обрачунати са таквим управама или оним појединцима у њима који су деловали против интереса устанка и „сопственог народа”, како се уобичајено и оправдано каже, будући да се ради о народном устанку. Да се у НОР-у у лето 1941. године изграђивао систем власти, како се неосновано тврди у свој нашој историографији, не би постојала потреба за компромисом са општинским управама насталим још пре рата. Избори за НО одборе урађени једноставно, па би њихово формирање на месту општинских управа било упрошћено и реално.

За читав овај период снажног развоја устанка у Србији до краја лета, па и до половине октобра, карактеристично је постојање одбора Народноослободилачког фронта. Одбори власти се почињу формирати почетком јесени, а од средине октобра су искључиве установе власти.

Оваква ситуација је постојала на тлу устаничке Србије, односно на територији за коју је надлежан био ПК КПЈ за Србију и друга србијанска руководства НОП. Ради се, дакле, о подручју између Дунава и Саве на северу, Дрине на западу, те доратне југословенско-бугарске границе на истоку, а на југу до Македоније и Копаоника, подручју у које нису улазили Војводина и Косово са Метохијом, као ни Санцак. Санцак је од почетка устанка био подређен покрајинским руководствомима НОП-а за Црну Гору, Боку и Санцак.

У Санџаку је ситуација била доста другачија у односу на Србију. У инструкцији Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак, августа се истиче потреба изградње власти, с тим што се „не ради о совјетској власти, него о народној власти”. У овом документу у којем се не говори о НОФ-у под тачком четири се наводи: „Треба формирати одмах народне одборе по селима, општинама и градовима у заузетим (ослобођеним - примедба редакције Зборника НОР) мјестима. Ови одбори ће одржавати ред у нашој позадини и омогућити исхрану нашим борцима и одредима. Они ће у позадини бити органи власти; због тога ће формирати милицију, у коју треба да уђу старији људи и првенствено комсомолци, који ће патролирати кроз мјеста и пазити на сумњива лица, која ће хапсити и приводити револуционарним судовима. У народне одборе улазе они људи које народ изабере на сеоским састанцима, као и војници које изабере војници у војним јединицама. Из сеоских народних одбора стварају се општински одбори. Изабрани војник од своје војне јединице треба да у народном одбору присуствује састанцима кад није спријечен војним пословима. Народни одбор редовно (и без присуства војника) држи састанке и свршава послове. При избору у ове народне одборе водити рачуна о томе да се изабере они људи преко којих можемо обезбиједити спровођење партијске линије. И у овом случају то не смије бити разлог за разбијање народне слоге и јединства. Могу бирати и бити бирани сви грађани мушки и женски који су навршили 18 година живота, па навише.”⁴² Према досадашњим истраживањима и познатим изворима, у Санџаку је као у Црној Гори од почетка устанка заузет курс изградње посебних органа који би обављали функције власти.

У Србији су одбори НО фронта у лето 1941. били „везани за партизанске одреде и њихову иницијативу”, да би у октобру већ „самосталније деловали”, оцењује историчар Венцеслав Глишић, с тим што и он, попут многих истраживача, предвиђа фронтоски карактер раних одбора.⁴³ Овај процес осамостаљивања одбора од партизанских јединица, њихових команди и штабова поклапа се отприлике са преображајем тих органа од фронтоских у посебне органе власти.

КПЈ у Србији је чинила знатне напоре током августа и септембра како би припаднике бивших политичких странака и њихове вође укључила у јединствени НО фронт. Комунисти, односно партијска руководства су на својим подручјима ступали у додире са представницима грађанских партија и инсистирали на заједничкој непосредној акцији. ПК КПЈ је налагао партијским организацијама да се на терену воде преговори са бившим лидерима и члановима грађанских странака. То се види у кореспонденцији између Покрајинског и подређених му окружних комитета КПЈ.

Према истраживањима Јована Марјановића, први преговори између званичних представника НОП-а и равногорске четничке организације Драгољуба Драже Михаиловића, одржани су на Равној гори половином августа 1941. године.⁴⁴ То је било време када су на више тачака широм Србије штабови НОП одреда и партијска руководства долазила у контакте са штабовима че-

тничких јединица. Руководиоци и припадници равногорске четничке организације широм Србије нису имали јасну представу о ставу четничке врховне команде и Михаиловића, па су у августу и септембру каткада ступали у преговоре са "комунистима", изражавајући антиокупаторски став и тражили у својим извештајима мишљење, односно налоге за одређивање става и даљу активност. Михаиловић је такве иницијативе у принципу забрањивао, настојавши да у ово време притворно спута НОП, а рашири и ојача своју организацију у читавој Србији.

Поред настојања да се путем споразума у НОФ укључе делови разбијених политичких партија Краљевине Југославије, кажемо - делови, пошто је под условима окупационог система, разумљиво, сав политички живот нестао, а носилац суверене власти био окупатор све док га НОП није у томе угрозио, па се оправдано може говорити о двовлашћу у Србији од почетка устанка 1941. На територији ове ратне покрајине било је конкретних настојања за укључењем извесних војних формација у заједничку борбу против окупатора. То је била једна од битних компонената реалне политике КПЈ о јединственом Народноослободилачком фронту.

На тлу Србије било је више покушаја у смислу заједничке антифашистичке и антиокупаторске борбе снага НОП-а и извесних националних, односно националистичких снага које су не само декларативно већ под одређеним околностима прихватале курс оружане борбе против окупационо-квислиншког система. У складу са политиком КПЈ о увлачењу свих родољубивих снага, без обзира на политичка, верска и национална одређења, у фронт за активну и неодложну борбу са окупатором, прихватане су извесне наоружане групације које су ступале у заједничке акције са јединицама НОП-А. Таквих примера широм Србије није било много и временски се могу одредити на август - септембар 1941. године када је устанак био у пуном замаху. Националистичке формације још нису биле довољно организоване ни у пуној мери оријентисане на окупатора. То је одговарало НОП-у чија руководства настоје да такве снаге усмере против окупаторског система.

Наша историографија није у потпуности утврдила случајеве увлачења других војних групација у НОБ, што је у Србији несумњиво било. Разумљиве су тешкоће у датом смислу, будући да се ради о покушајима са мало или без икаквог успеха. Тим пре, што потоњи развој догађаја у јесен прве ратне године није ишао наруку оваквој сарадњи која ће бити онемогућена. Међутим, постигнути резултати, иако мали, али не и занемарљиви, уклапају се, сматрамо у оквиру политике о јединственом Народноослободилачком фронту.

У историјској литератури се недовољно разграничавају четничка организација Косте Пећанца и равногорски четнички покрет, при чему се јединици ортодоксних квислинга којима је на челу био војвода Коста Пећанац често, приписују четничкој формацији Михаиловића. Пећанчева формација је старија од равногорске, која у јужној и источној Србији дуго неће моћи да прошири организацију, па су могућности за преговоре за које се залагала КПЈ

са војводама биле актуелне поготово пре издавања квислиншког прогласа КОсте Пећанца, 27.августа 1941. године.

У источној Србији и суседним крајевима источно од Велике Мораве постигнути су извесни успеси на плану увлачења националистичких формација у НОБ у складу са политиком јединственог народноослободилачког фронта. У историографији НОР-а обично се констатује да се није далеко отишло од покушаја и добре воље партијских руководстава да се у борбу укључе четничке снаге које су у принципу одбијале понуде о сарадњи и конкретной оружаног борби. Међутим, за развој устанка и НОП у североисточном подручју Србији, од Стига до Неготинске крајине одређену улогу су имале извесне четничке снаге које су се укључиле у активну борбу током лета и јесени 1941.године.

Бољевачки народноослободилачки партизански одред, настао још 28.јула, настојао је да прикључи све расположиве снаге у НОБ, при чему је дошло до додира са групом Илије Узелца са западне стране Кучаја. До коначног споразума није дошло, али је 24. августа, приликом потпуног размимомлажења, од тридесетак људи Узелчеве групе - шесторо се укључило у партизански одред.⁴⁵

Одређене успехе у погледу стварања оружаног фронта против окупатора имали су зајечарски и пожаревачки окружни комитети КПЈ, придобивши велики део четничких снага које су покривале територију Крајине са Кључем, Поред и Звижд. Током августа партизански одреди у том крају успели су да овладају ситуацијом и да ступе у контакт са скоро образованим четничким снагама. Облика сарадње било је још пре потписивања споразума до чега је дошло 13.септембра. У питању је најизразитији пример сарадње партизана и четника, који су до тада признавали Косту Пећанца као врховног старешину у Србији. Споразум, чији је интересантан оригинални текст сачуван, као представник Крајинског НОП одреда је потписао Предраг Костић, као представник Звишког (у литератури се назива Пожаревачким одредом, израз је настао после рата) одреда Вељко Дугошевић, а у име Мајданпечког одреда Х. Стојановић, док су потписници с друге стране били - у име Крајинског четничког одреда Љуба Килибарда и, најзад, у име Ујевачког одреда Леонида Пљешковић. Мада се од савременика и у документима овај Ујевачки одред назива четничким, у тексту споразума стоји „Ујевачки партизански одред”, које је иначе био у потпуности на позицијама оружане антиокупаторске и антиквислиншке борбе.

Текст Споразума гласи:

„Саопштење четницима, партизанима и свим поштеним родољубима, Крајинског и Пожаревачког округа.

Изражавајући расположење четника и партизана, Крајинског и пожаревачког округа, који су решени на непомирљиву борбу до потпуног истребљења и уништења немачких фашистичких окупатора и његових домаћих слугу - народних издајница - Недића, Љотића, Пећанца и других, опуномоћени

представници доле потписаних четнички и народноослободилачких одреда сагласили су се у следећем:

1. Да заједнички, споразумно у овим областима Крајинског и Пожаревачког округа воде борбу против окупатори и домаћих окупаторских елемената - агената, Недића, Љотића, Аћимовића, Пећанца и других, који помажу угњетавање и пљачку нашег народа;
2. Заједничка политичка линија четника и партизана поменутих крајева биће народноослободилачки антифашистички фронт свих родољуба, без разлике на национално и верско убеђење;
3. Да не би четници и партизани били одвојени од околних народних маса које су спремне да се боре за своју праведну ствар, неуморно ће развијати отпор народа, припремајући и дижући народне устанке и стављати се на чело тих устанака као борбено језгро да би се све договорено спровело у дело, опуномоћени представници споразумели су се да се ставе под руководство Главног штаба партизанских одреда Југославије.

Овај споразум ступа на снагу даном потписивања.⁴⁶

Формулација споразума указују да су текст саставили комунисти из пожаревачког или зајечарског Окружног комитета. Подвођење ових војних снага под Главни штаб партизанских одреда и стриктно заступање курса ослободилачке и антиокупаторске борбе указује на чињеницу прихватања концепције о јединственом борбеном фронту од четничких војних јединица у овом крају Србије.

Овај споразум је мало времена био важећи. Војвода Крајински је писао Кости Пећанцу, наводећи како је притиснут снажним партизанским снагама, а прећутавши споразум тражио је даље налоге од најстаријег војводе како да поступа у датој ситуацији. Већ крајем септембра долази до сукоба са Крајинским четничким одредом који прихвата квислиншки курс Косте Пећанца. Једино је Ујевачки одред под командом Леониде Пљешковића остао до краја веран споразуму што је редак случај у историји народноослободилачког рата.⁴⁷

Активност Ујевачког четничког одреда свакако је допринела ширењу устанка у овом делу земље где је створена пространа слободна територија, највећа у Србији после „Ужичке републике“ са средиштима у Кучеву и Мајданпеку. На тој територији је нарочито успешно развијана мрежа одбора Народноослободилачког фронта који ће у октобру функционисати, сходно могућностима, као органи нове револуционарне власти.

Новембарска офанзива квислинга је збрисала слободну територију и већи део установа НОП, те највећи део мреже народноослободилачких одбора. Партизанске јединице су највећим делом биле разбијене. Ујевачки четнички одред које је више деловао и учествовао у више борби био је такође разбијен и тек у децембру 1941. године фактички нестао.⁴⁸

Поред ове појаве уклапања четника Косте Пећанца са тла североисточне Србије у народноослободилачки фронт на тој територији било је настојања

да се један од раних пунктова четничке организације Драже Михаиловића приволи за народноослободилачку борбу. Дуго се није знало каква је оријентација официра из Горњака који се окупатору нису предали првих месеци окупације.⁴⁹

Интересантна су настојања генерала Љубе Новаковића који се прво нашао на Равној гори, да би још у јуну побегао у Шумадију где је чинио напоре ради организовања народа за пружање отпора окупатору. Ту се повезао са Костом Пећанцем који га је признао за војводу шумадијског, а овај прими Пећанца за врховног старешину. У својим наредбама Новаковић је себе називао командантом „шумадијских четничких одреда”. Своје наредбе је циркуларно слао многим потчињеним војводама на територији између Дрине и Велике Мораве.⁵⁰ У односу на окупатора, став генерала Новаковића је јасно непријатељски, а према Љотићевој организацији налагао се нарочито нетрпељив однос.⁵¹

Став генерала Новаковића према устаничким снагама може се окарактерисати као трпељив. Овај је осуђивао делатност „екстремних и непомирљивих комуниста”, налагао борбу против „деструктивних елемената” који изазивају окупатора на одмазду према народу, али је саветовао компромис са „идејним комунистима”. Тих дана, све док га Пећанац није сменио у септембру, генерал Новаковић је испољавао већу жељу за сарадњу са комунистима него ли са Љотићевим зборашима и људима Драже Михаиловића.⁵²

Новаковић је манифестовао тежњу да све националне наоружане групе на територији Шумадије и западне Србије, подведе под сопствену команду. Карактеристичан је део наредбе којом се заповеда војводама да у подручним рејонима ступе у везу са „разним групама, које не припадају нашој четничкој организацији” ради „заједничке сарадње”.⁵³ Међутим, Новаковића су рано политички, потом и физички ликвидирали квислинзи.

Извесни додири и покушаји споразумевања ради заједничког деловања у односу на окупатора, између револуционарних снага и четнички јединица Косте Пећанца, чињени су током августа и септембра у разним деловима Србије. Интересантно је писмо Ранковића Титу од 14. августа у којем се изражава потреба ослободилачке борбе за проналажењем могућности да се Пећанчеве снаге на неки начин укључе у антиокупаторски фронт, будући да је расположење четника у овом смислу било прилично погодно. План заједничке делатности четника и устаника, који се помиње у писму, потицао је наводно од четника из околине Ниша, могуће топлличких четника, и по оцени Ранковића давао је добру основу за преговоре, потом и сарадњу. Изражавајући пропусте Главног штаба НО партизанских одреда, Ранковић наговештава налагање устаничким институцијама у Србији јединственог курса у смислу извесног повезивања са четничким снагама Косте Пећанца.⁵⁴ Може се запознати да су од половине августа учестали покушаји преговарања и споразумевања устаника и четника.

У Топлици су урађени преговори између старешина четника Коста Пећанца и представника покрета. Секретар ОК КПЈ за Ниш, Сретен Младе-

новић, 22. августа пише Покрајинском комитету за Србију о иницијативи „левог крила” четника ради сарадње.⁵⁵ Четничке војводе су пре Пећанчевог квислиншког прогласа 27. августа веровале у курс борбе против окупатора. У Топлици је 23. августа дошло до састанка на којем учествују двадесет четнички старешина и четири представника Партије, вероватно чланова ОК за Ниш. Према договору на овом састанку у будућим акцијама против окупатора половину људства би давали партизани, половину четници. Четници су преко партијских комитета примали пропагандне материјале.⁵⁶ О повољном расположењу међу четницима и промени тог расположења, Пећанчеве оријентације на квислиншки однос говори у свом делу, ратном дневнику књижевник Раде Драинац.⁵⁷

У западној Србији такође су била видна настојања у смислу сарадње четника и партизана. Окружни комитет КПЈ за Краљево 23. августа писмом Покрајинском комитету Србије јавља о потписаном споразуму са представницима четничке организације који, додуше, „има декларативан карактер пошто организоване оружан људе четници у овом крају немају”.⁵⁸ Свакако да су у Србији утицали импресивни успеси устаничких снага на расположење четника, чији велики део постаје ратоборнији и спремнији на сарадњу.

На тлу Мачве и шабачког округа у августу је дошло до сарадње између четника и партизана. Под утисцима успеха партизанских одреда, Мачванског, Подринског и других јединица у северозападној Србији, командант Церског четничког одреда Драгослав Рачић, затражио је од Михаиловића одобрење за заједничку акцију, у ком смислу се већ договорио са Небојшом Јерковићем, командантом Подринског НОП одреда.⁵⁹

Значајно је приступање Народноослободилачком фронту свештеника четничког одреда Владе Зечевића. Такође и одреда Ратка Мартиновића, који је са Зечевићевим одредом учествовао у нападу на Крупањ почетком септембра.⁶⁰ Било је још случајева преговора са старешинама војних јединица и емисарима Равне горе, као и са војводама и четовођама Пећанчеве формације.⁶¹

ПК КПЈ за Србију је налагао снагама НОП да омогуће сарадњу свим оним четничким елементима који су били спремни да активно дејствују против окупатора. Уз то су истицане и мере предостржности изражаване у прилично бројним документима, из кореспонденције вођене између виших и нижих партијских органа по разним крајевима Србије.⁶²

У ово време када конфронтација националних снага још није добила основну физиономију у окупираној Србији, четници „комите” су поистовешћивани са устаницима и у народу и у мњењу окупатора. Интересантно је да бугарска документација често назива српске устанике четницима.⁶³ Свакако, услед тога су снаге НОП у Србији у пропагандним списима упућеним најчешће бугарским војницима I окупационог корпуса себи приписивали четничко име.⁶⁴ Познато је да су се ван Југославије, услед необавештености, често и други четници идентификовали са устаницима. Међутим, ова појава се делимично може схватити и резултатом настојања КПЈ и руководства ослободи-

лачког покрета уопште, да се дође до јединственог НО фронта. У ово време прве ратне године партијске организације у Србији нису у начелу биле против коришћења четничког имена, будући да је стварање заједничког фронта борбе читавог народа Србије био превасходни задатак којем се тежило у устанку.

Ради образовања јединственог Народноослободилачког фронта руководства југословенског НОП, која су се у време устанка у лето 1941. године налазила на овом тлу, као и представници НОП у Србији чинили су покушаје да увуку и равногорске четничке снаге у НОБ. У том смислу су и уприличавани контакти највиших руководилаца НОП и Равне горе, баш на подручју Србије, углавном западне, који ће се продужити и на јесен прве ратне године да би се завршили потпуним неуспехом. О томе је релативно доста писано у нашој историјској литератури. Са овог временског одстојања може се констатовати да до стварања јединственог НО фронта није могло да дође, превасходно што концепција четничког покрета није била заснована на активnoj борби у односу на окупатора, већ на чекању током окупације, ширењу на рачун конкурентских организација а, изнад свега, на борби против НОП чији су циљеви борбе били супротни оним којима је тежила равногорска формација. Представници равногорске формације и њен врховни старешина Михаиловић, само су тактизирали, декларишући се за споразумевање, што је чинило компоненту њихове политике чекања, супротне политици стварне борбе, борбеног фронта.

Сличне појаве уз одређене специфичности својствене том региону одиграле су се у Санцаку, чија је партијска организација са Обласним комитетом била везана за ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санцак. Обласни комитет КПЈ, затим друга руководства образована на почетку устанка, инсистирала су на јединству народа (не у смислу - једног народа) Санцака у антифашистичкој и противквислиншкој борби. У бројним прогласима у лето и јесен 1941. године као и зими, те током друге ратне године, Обласни комитет КПЈ за Санцак се обраћа „народу Санцака”, као и Србима, Муслиманима и Црногорцима” или „Србима и Црногорцима”.⁶⁵ Апелује се на „јединство Муслимана и Срба Сацака”.⁶⁶ Настојања за непосредним образовањем једног Народноослободилачког фронта до јесени 1941. године била су видна, мада су тешкоће на том путу биле огромне.⁶⁷ Посебно се тешко, како се изричито цени у устаничким савременим документима, продирало у муслиманске масе, а стари антагонизам између Срба и Црногораца, с једне, и Муслимана и Албанаца, с друге стране, веома је отежавао политику КПЈ за јединством уопште, те јединственом оријентацијом у антифашистичкој борби.

Од свих грађанских странака нешто ближе односе КПЈ је гајила са Народном сељачком странком, насталом пре рата као лево крило Земљорадничке странке, са лидером Драгољубом Јовановићем, популарним у политичком животу нарочито источне и јужне Србије. ПК је чинио знатне напоре да придобије припаднике ове доратне странке. Карактеристични су наводи инструктора ПК Светислава Стефановића Ђеће у извештају ПК-у 30. августа

1941. године о стању у крагујевачком округу: „Полазећи од тога да треба сарађивати са свим присташама бивших политичких партија које стоје на позицијама борбе против окупатора и српских издајца, ја и још један друг из штаба нашег одреда, одржали смо састанак са присташама левих земљорадника и то са председником странке, с једним чланом Централног одбора и једним чланом Извршног одбора. После разговора и преговора од неколико сати потписали смо следећи споразум: „Руководећи се једном једином жељом и заједничким идеалом - да се леђа нашег народа збацимо окупаторски јарам, а на (основу) још раније постигнутог споразума, пуноправни претставници КПЈ и НСС споразумели су се у следећем:

1/ У свим местима и на сваком кораку свестрана сарадња, помоћ и заједничка акција у борби против крвавог окупатора и његових домаћих слугу и агената. У том духу: А/ најактивније и најпожртвованије суделовање у партизанској борби. Партизанску борбу развијати и подизати све до општег народног ослободилачког устанка. Б/ у свим местима стварати заједничке нац. ослободилачке одборе у које треба увлачити и присташе других партија. Ти одбори требају бити једини политички фактор по местима, агитацијом и пропагандом припремају масе за општи народни устанак. В) У свим местима стварати заједничке одборе Нац. фонда из кога ће се финансирати борба за нац. слободу.”

После следе потписи наше Партије и њихове странке... „Стварамо заједничке одборе, неки њихови људи дошли су у одред. Заменик команданта одреда је њихов.”⁶⁸

Под национално ослободилачким одборима „у које треба увлачити и присташе других партија” подразумевају се одбори Народноослободилачког фронта. У то време ови органи су развијани док других органа - одбора власти у лето 1941. године у Србији није било. Развијани су и органи - одбори НО фонда који се наводе децидирано поред органа фронта, као организациона форма НОБ-е. НО фонд је установа, сматрамо, при НО фронту са наменом сакупљања и чувања материјалних прилога и указивања помоћи организованим снагама НОП, пре свега његовим војним јединицама.

Остаје утисак да ни у време августа-септембра институција НО фронта није била довољно јасно изражена, чак ни у терминолошком смислу. НО фронт као појава у НОБ-и 1941. године преливала се са другим формама НОП-а, а термин народноослободилачки фронт често је био замењиван, јер није био увек и јасно изражен. Говорило се о „фронту народа”, „јединственом фронту”, „антифашистичком фронту”, „фронту радника и сељака” итд., што указује и на суштински недовољне јасноће у организационом систему устанка. У повоју, те разбуктавању радикалне револуције, прелазне форме у организацији јединственог народноослободилачког покрета биле су природно често испреpletене у прерастању ка новим, чвршћим и трајнијим или, пак за потребе народноослободилачког рата - сврсисходнији организационим формама.

Владимир Дедијер наводи да је дошло до споразума између највиших руководиоца КПЈ и Народне сељачке странке, вероватно негде у Шумадији августа 1941. године. Према Дедијеру, телеграм Валтера (Јосипа Броза) Коминтерни гласи: „У свим областима широке народне масе разочарале су се у све бивше владајуће буржоаске партије... На жељу вођства српских земљорадника ЦК КПЈ је опуномоћио Валтера и још једног члана да воде преговоре за сарадњу на садањој етапи. Склопљен је овај споразум:

- 1) Заједничка борба против окупатора.
- 2) Зајед. борба за совј. власт и савез са СССР-ом.
- 3) Заједничка борба против енглеских агената и покушаја да се поврати стари поредак.
- 4) Заједничка борба против расприривања нац. мржње.
- 5) Заједнички одбори савеза радника и сељака. Др Јовановић признаје и сам нужност наше хегемоније у борби и очувању извојеване власти. Слични споразуми постигнути су у Словенији са хришћ. социјалистима, са соколским и др. групацијама.
- 6) Борба против окупатора јесте саставни део наше борбе за нац. слободу и равноправност народа Југославије...”⁶⁹

Овај документ је користио Јован Марјановић у својој дисертацији. Он с правом оцењује да се под „енглеским агентима” подразумевају емисари равногорског покрета, који су водили пропаганду у смислу потребе одлагања оружане борбе и тежње за рестаурацијом предратног система и српске династије у Краљевини Југославији, уз ширење великосрпског шовинизма „и мржње према народима”. Борбу за „совјетску власт” Марјановић тумачи настојањима за „афирмацију народноослободилачког одбора, који по форми подсећају на совјете”.⁷⁰ Међутим, он као и бројни истраживачи овога периода предвиђају да народноослободилачки одбори, као органи нове власти, у августу када је преговарано са првим лидером НСС, још увек нису били формирано. У то време у Србији су настојали и деловали органи Народноослободилачког фронта. Освајање власти, односно образовање совјетске власти на тлу Србије и Југославије борбом тек је предстојало. „Совјетска власт”, као узор на искуства СССР насталог из октобарске револуције, у документу се наводи управо зато што још увек нису били познати органи нове револуционарне власти. Они нису још постојали нити, што и наведени докуменат потврђује, концепцијски су били предвиђени као народноослободилачки одбори, посебне установе власти о којима ће тек Кардељ дати смернице у чланку Народнослободилачки одбори морају постати истински привремене носиоци народне власти, објављеном први пут у „Борби” у Ужицу 19. октобра 1941. године.

Споразум КПЈ и Народне сељачке странке није довео до виднијих резултата као што је био случај са коалицијом извесних странака у НО фронту у Словенији - Ослободилној фронти. Он је, иако се оцењује у литератури, био више израз тежњи КПЈ да привуче све снаге у НОБ, а реални значај тог документа о којем посредно сазнајемо, остао је без виднијег ефекта.⁷¹

Са осталим грађанским странкама, које су биле значајан чинилац у политичком животу на тлу Србије у доратној Краљевини Југославији, Партија је имала још мање успеха у тежњи да руководства тих странака приволи за НОБ. Зато се може рећи да у Србији није дошло, као и у већем делу Југославије, до стварања општег народноослободилачког фронта који би био платформа борбе антиокупаторске и антифашистичке и у којем би се здружене нашле политичке партије различитих политичких програма.

Руководства грађанских буржоаских политичких партија су до те мере била антикомунистички настројена и загрижена да су, може се рећи - листом одбила да буду у једном фронту са снагама покрета којем је на челу била Комунистичка партија. Међутим, то није био једини фактор који је предодређивао понашање политичких врхова у окупираној Србији. Жестоке репресалије окупатора, изражене нарочито у јесен 1941. године, отежале су развој ослободилачке борбе и усмеравале грађанске кругове и јавно мњење на компромис до сарадње у антикомунистичкој борби, у ствари борби против сваког народног отпора који би изазивао реакцију окупатора. После извесног колебања, у лето и почетком јесени прве године рата када је НОП постигао крупне успехе, у време противофанзиве окупатора који разним средствима форсира квинслишке формације као савезнике у борби против устанка, грађански оријентисани кругови се сасвим удаљавају од НОП-а, начелно се конфронтирајући против њега.

Страх од окупаторских репресалија и од социјалне револуције сопственог народа, коју је у историји заговарала КПЈ, крупни су чиниоци који су детерминисали грађански став - буржоаско оријентисаних кругова у Србији. Са ове историјске дистанце можда би ваљало ставити под лупу историјске критике још неке факторе значајне за неуспешан - можемо рећи - неуспешан исход настојања за стварањем вишестраначког фронта против окупатора. Један од ових, који наводи на размишљање, састоји се у бескомпромисном курсу борбе карактеристичном за политику КПЈ уопште. То се очекивало и у прегнућима Партије од самог почетка НОБ-е, када се настојало да се у фронт увуку разноврсне политичке и социјалне групације у складу са револуционарним циљевима НОП-а. У таквој констелацији антифашистички и антиокупаторски оријентисаних снага наметала се хегемона улога Комунистичке партије, врло активне за стварање НО фронта. Грађански опредељени кругови су у томе видели нарочито изражену тежњу КПЈ да заузме доминанту, па и господарећу улогу у фронту, што им никако не би одговарало.

Када се погледају текстови споразума који су начињени између снага НОП-а и грађанских групација - формација, види се да су састављени са позиција покрета и тамо где се говори о паритету или не предвиђа руководећа улога Главног штаба народноослободилачких партизанских одреда за Србију или којих других устаничких руководства. Грађанске политичке групације и националистичке војне формације нису биле зреле за активно, паритетно учешће у заједничком НОФ. Затим, остаје отворено питање да ли би било у интересу НОП-а да су се устаничка руководства, пре свега комитети КПЈ,

одрицали свог бескомпромисног курса народноослободилачке борбе. Њено завлачење, одлагање, давало би јој другачији неборбен карактер, што би у крајњој линији одговарало окупатору, те на таквој основи није стварно било могуће градити народноослободилачки фронт, у чијој основи постојања лежи концепција борбе, активне и бескомпромисне.

До јесени 1941. године видело се да политичке снаге буржоаске оријентације, које су начелно тежиле рестаурацији монархије и предратног поретка, немају намере да улазе у антифашистички фронт, отворено и неодложно борбе против јаког и опасног окупатора. Део маса који је следио овакав, можемо рећи, конзервативан политички курс остао је по страни од НОБ-е. Тако се може запазити да је процес диференцијације србијанског друштва био нарочито изражен у јесен 1941. године, када се народне масе поларишу у два правца: ка НОП-у за борбу против окупатора и његових сарадника и у правцу одрицања борбе, за пасиван курс и тражењу *modus vivendi* у окупационом систему. Овај други курс, који одбацује фронт борбе, створио је платформу колаборационизам на којој је изграђен прилично густ систем квислиншких организација у Србији. Од времена када се видело да нема реалних могућности да се у јединственом фронту са КПЈ нађу друге политичке партије у Србији, а то је дубока јесен 1941. године, расту и множе се бројне квислиншке организације и формације на тлу Србије. Ове су управо настале акцијом грађанских политичких групација, које фактички ступају у фронт контрареволуције за борбу против ослободилачког покрета који је укључивао и Народноослободилачки фронт.

Народноослободилачки фронт, онакав какав је формиран у Србији 1941. године, није створен споразумевањем страначких руководстава већ акцијом КПЈ која је у њему мобилисала масе различитих социјалних слојева на основи патриотизма, разуме се, без националних, верских, социјалних и политичких разлика. Уз бројне отежавајуће околности, са којима се НОП борио, чињеница националне хомогености олакшавала је мобилисање становништва Србије у јединствени НО фронт. У Сандаку су услови за деловање НОП били нешто другачији, па је и тактика борбе коју је иницирала КПЈ била у том смислу нешто измењена. Монолитност НОФ-а је обезбеђена великом активношћу КПЈ на тлу Србије и успесима НОП-а у лето и јесен 1941. године, када се највећи део становништва у овој ратној покрајини оријентисао према покрету.

Народноослободилачки фронт је настао у народноослободилачком покрету у време устанка југословенских народа и народности који је прво букнуо у Србији 7. јула 1941. године. Он је у тој, првој години рата, до краја лета и почетка јесени деловао својим институционалним системом, мрежом одбора НО фронта по селима и градовима у свим крајевима Србије. Аналогно чињеници да су прегнућа и жеље, неговане у окриљу КПЈ биле веће од стварних ефеката, те није образован Народноослободилачки фронт широке политичке основе, није изграђен целовитији систем установа фронта. Овако је у том кратком периоду од почетка јула до почетка октобра 1941. године

изграђиван НОФ као јединствена организација са органима који су настајали по насељима, одборима фронта. Они су, као и друге установе НОП-а, рађани из фундамента, одоздо, али је кратко време уз друге околности које су отежавале успон и развој револуције онемогућило наградњу установа, односно формирање крупнијих органа и тела која би обједињавала предвиђену густу мрежу одбора фронта по насељима. Овако је НОФ остао на месним одборима, док на нивоу виших регионалних јединица (срез, округ) није био институционално разгранат и уобличен. Чак и на подручју Србије као покрајине, НОФ се није „конституисао“ као што је случај у покрајини Словенији, него је у саставу јединственог НОФ-а за целу земљу остао без покрајинског одговарајућег тела.

Међутим, не може се спорити постојање НОФ-а као организације и његовог институционалног система, онаквог какав је настао под комплексним условима револуционарног рата. Недограђеност се може, уосталом, приписати готово свим организационим облицима НОП-а од којих ће многи добити потпуну физиономију тек по дефинитивном ослобођењу крајем 1944. или почетком 1945. године. Народноослободилачки фронт је егзистирао као организациона форма НОП-а, у његовим оквирима - једна организација, недограђени механизам који је обједињавао и имао да обједињује читав склоп друштвено-политичких организација у оквирима општег ослободилачког покрета.

С обзиром да НО фронт није постао организација широке основе здружених политичких партија, он је од почетка јесени еволуирао у том смислу што је остао масовна основа свих антифашистички оријентисаних људи, спремних за неодложну борбу против окупатора и квислинга који су се колаборацијом са окупатором окренули против сопственог народа и НОП-а. Његову основу чини маса људи различитих политичких уверења и разних националних и верских обележја, који су као такви, дакле, маса појединачно, прихватили курс народноослободилачке борбе - обједињени у њој. Пошто је у датој ситуацији једина суверена политичка организација била КПЈ, она је била на челу НОФ-а као и НОП-а. Грађанске политичке партије разбијене и у процесу губљења својих обележја преобраћају се у колаборационистички потенцијал према немачком окупатору у Србији, што је значило конфронтирање према фронту.

Народноослободилачки фронт је почетком јесени 1941. године изгубио карактер институционалне организације. Одбори фронта прерастају у одборе, односно органе нове власти. У бројним документима тога времена говори се о новим органима власти - народноослободилачким одборима (НОО), док се одбори Фронта више нигде не спомињу. Ова чињеница о постојању органа власти, односно НО одбора у дубоку јесен 1941. године и надаље, није спорна у постојећој историографији НОР-а.

Спорно је питање када настају органи власти у НОР-у, будући да је недовољност расположиве грађе и брзина развоја револуционарних догађаја, када потоња факта потискују у инфериоран положај претходне чинове рата,

поготово када се ради о еволуцији организационих облика јединственог ослободилачког покрета, учинило да се историјски извори тумаче непотпуно и произвољно. Од почетка настанка НОП-а, па кроз његову успешну фазу развоја лета 1941. године, нигде се у изборима првога реда не говори о народноослободилачким одборима, органима власти на подручју Србије, Интенција је била формирање одбора НО фронта у свим насељима широм ове ратне покрајине у складу са могућностима НОВ-е. Ти одбори су често називани „национално-ослободилачким комитетима” или упрошћеније „одборима”, али уз део мемоарске грађе, другог или трећег реда, па јој не морамо веровати, постоји довољан број оригиналних докумената из којих се види да је налагано образовање одбора Фронта и да је то реализовано у извесној мери широм Србије, како је непотпуна мрежа месних одбора НОФ функционисала готово у свим крајевима Србије до почетка октобра 1941. године. Приметна је тенденција да ти одбори НОФ-а постану органи власти, али као органи НО фронта општеномског, представничког у одређеном смислу вишестраначког карактера. Развој тих одбора у овом смислу је видан, али су брзи догађаји изменили првобитне интенције. У ствари, није било прекида у континуитету развоја одбора који су једноставно прерасли од органа политичког фронта у органе нове власти. Широм Србије се у јесен 1941. године развијају и ничу нови НО одбори који нису више органи Фронта већ посебни, органи власти у институционалном систему НОП-а уопште. То је време када НО фронт губи физиономију и квалитете организације, а остаје да egzистира као форма, можемо рећи и покрет у оквиру народноослободилачког покрета крајем прве и наредне ратне године.

Изворна грађа о НО фронту током НОР-а, конкретније до лета 1944. године није бројна ни потпуна. Међутим, она је довољна да се може сагледати развојна линија појаве Народноослободилачког фронта која је посебно 1941. године имала интересантан ток, револуционарно израстање и потоњу еволуцију.

Настанком и размахом устанка у Србији стварани су и развијани органи Фронта, више или мање у читавој овој ратној покрајини, којој у организационом смислу НОП-а није припадао ни део Санцака.

На основу досадашњих истраживања НОФ је као покрет у НОР-у био значајан у свим ратним покрајинама и областима на југословенском простору. Ова појава заслужује и нова научна истраживања, како би се потпуније утврдиле чињенице и везе између форми и појава НОП у разним југословенским територијално-политичким јединицама За Србију се може тврдити да су покрајинске установе, почев од Покрајинског комитета КПЈ, форсирале стварање и функционисање органа НО фронта у само лето 1941. у првој, бујној фази устанка народа Србије. Временско трајање од око три месеца њиховог постојања није дозволило изразитију активност ових органа нити употпуњавање мреже по насељима у хоризонталном смислу, посебно у вертикалном, те се није стигло до образовања виших органа фронта за одређена

подручја. Највише, тек понегде, формирани су срески одбори фронта, окружни нигде.

Ако у савременој историографији буду уважени резултати ових истраживања о постојању организационе структуре НО фронта у 1941. години, намеће се, природно, питање о узорцима те појаве на тлу Србије, окруженој територијално-политичким субјектима у којима није, опет да кажемо: - према досадашњим истраживањима, било установа НОФ на терену него се у складу с могућностима, сходно степену развијености НОП ишло на образовање подручних органа власти - народноослободилачких одбора. Откуда разлика у концепцији КПЈ јединствене, иначе, када је у питању стварање и развој јединственог југословенског народноослободилачког покрета?

Сматрамо да нема разлике у концепцији у бити, будући да је Партија покретала и стварала облике НОП сходно условима на сваком делу територије широм земље. Устанак је у првој етапи развоја нарочито био снажан, у југословенским оквирима гледано, на подручју Србије, па су могућности да народноослободилачки фронт, као појава и покрет за читаву замљу неспоран, добије облике, конкретно органа непосредно изражених на терену. Те могућности су иначе биле скучене, зато је историја тих органа, одбора НОФ кратког века и без упадљиво манифестованих садржаја. Ускоро, почетком јесени 1941. године видан је заокрет у политици Партије када се форсирају други облици народноослободилачке борбе у Србији и у већини ратних југословенских покрајина. Разлике у развоју организационих облика су могуће а карактеристичну етапу временски дугу чини - Ослободилачки фронт на подручју Словеније.

Поред овога, разумљива би била настојања КПЈ да се на тлу Србије са Београдом, у којој су остаци са врховима грађанских снага нарочито изражени и у којој је у повоју неколико националистичких организација, конституише што јачи НОФ са органима на терену, ангажујући све становништво различите политичке оријентације саображене само са једном оријентацијом, курсом оружане борбе против окупатора и оданим му колаборационистима.

Настојања КПЈ, комуниста и устаничких руководстава Србије за стварањем масовног и широкополитичког фронта, конкретно НОФ, и поред уложених напора нису у том смислу уродила плодом. Овој неспореној чињеници ваља додати констатацију о извесном учинку који је видан на дотичном плану. Он није занемарљив пошто су постигнути извесни, иако мали резултати. Они се могу сагледати најпре у првој фази размаха устанка у лето и рану јесен 1941. године, када на територији Србије добијају институционалне облике, додуше, непотпуне и недограђене, али сматрамо несумњиве, те ваља нешто изменити у схватању историјске науке о народноослободилачком рату на подручју Србије у првој етапи његовог развоја.

НАПОМЕНЕ

1. Речи „ослободилачки народни фронт” написане су курзивом у Зборнику докумената и података о народноослободилачком рату и југословенских народа (даље у тексту: Зборник НОР), Београд, 1952, том I, књига 2, стр.27.
2. Исто, стр.28.
3. Зборник НОР, I, 2, стр.32.
4. Уводни чланак - Задатак народноослободилачких партизанских партизанских одреда у Билтену од 10.августа 1941.године.
5. Зборник НОР, I, 1, стр.37.
6. Исто, стр.48.
7. Исто, II, 1, стр.43,
8. Исто, стр.81.
9. Под тим већ утврђеним називом зове се током читавог августа и касније, у кореспонденцији и документацији партијских организација.
10. Зборник НОР, I, 1., стр.110.
11. Исто, стр. 111-112.
12. У овом извештају ПКК-у каже се: „Што се тиче преговора на селу се већ стварају нар.-ослободилачки комитети. У граду иде теже. Хоће да помажу (грађански политички кругови - примедба аутора) али се плаше орган.рада. Ипак се надамо успеху”. Исти зборник, стр.127.
13. У књизи Комунистичка партија Југославије у Србији 1941-1945, књига друга (1943-1945), Београд, 1974, Борковић начинје тему о Народноослободилачком фронту у два одељка - Однос грађанских странака према НОП-у (1943-1945), стр.163-167; Активност КПЈ стварању ЈНОФ-а и других институција НОП, стр.273-284.
14. У истој књизи стр.273.
15. Јован Марјановић, Устанак и народноослободилачки покрет у Србији 1941, Београд, 1963, стр.116-117.
16. Чланови овог одбора Фронта били су Живадин Стојановић (вероватно председник) и Жика Пауновић, који је био задужен да шаље прилоге у Јарменовац где је, вероватно, постојао одбор НО фронта. Архив Србије, Мемоарска грађа Окружног комитета за Аранђеловац, број мемоарског списка 46 (у даљем тексту: АС - М. ОКар - 46).
17. Исто
18. АС - М.ОК. Крушевац - 24.
19. У више села крајинског среза образовани су одбори фронта, као Салашу, Метришу, Бруснику, Копривници и још неким селима, према мемоарском спису - Историјат крајинског среза, који се чува у Историјском архиву у Зајечару.
20. Одбор НОФ је почетком јула образован у Рготини, затим у Великом Извору и Трнавцу; Историјат зајечарског среза, мемоарски спис Историјски архив Зајечар.
21. Овакви органи су у јулу настали у Јелашници, Дебелици, Ргошту, Доњем Зуничу, Врбици, те у још неколико села; Историјат среза заглавског, мемоарски спис, IА Зајечар. Учесник покрета, Милорад Бисић, тврди да је по задатку још крајем јуна образовао одборе НО фронта у Жуковцу и Штрбцу, селима јужно од Књажевца (усмено казивање Бисића, сада јавног тужиоца СР Србије, марта 1983).
22. Податке је дала 1952.године Радмила Обрадовић, учесник НОР-а, АС - М.ОК Топлица - 3.
23. АС - М.ОК Пожаревац - 9; назив овог мемоарског списка је „Народноослободилачки одбори”.
24. Исто.
25. Исто.
26. Исто.
27. АС - М.ОК Пожаревац - 14, историјат среза голубачког, стр.12.

28. Ови комитети су прикупљали прилоге за партизански одред, храну и припремали људе који би ступили у одред. Прилоге су давали трговци из вароши и други становници среза. АС - М.ОК Пожаревац - 22, Историјат рамског среза, стр.8 и 11.
29. Приликом краткотрајног ослобођења Жабара у лето 1941.године, комуниста Ивковић је позвао „старије људе из разних политичких странака у помоћ од којих би формирао срески фронт. Ови, међутим, иначе бивши демократи ли земљорадници, најчешће су одбили да раде у том органу, среском одбору НОФ. АС - М.ОК Пожаревац - 21, Историјат среза моравског.
30. Срески одбор био је састављен од шест чланова, а образовали су га по налогу Дугошевића, као представника Партије, познати адвокат и лекар припадници ранијих политичких странака. Лекар - Милосав Адамовић - био је председник или секретар одбора. Месни комитет је имао при себи судско веће и одељење милиције од 6-7 наоружаних људи. АС - М.ОК Пожаревац - Реконструкције, Народноослободилачки одбори.
31. Срески одбор НОФ са средиштем у Раброву био је надлежан за територију доњег Пека испод Доњег Звижда. Иначе, овај срез није постојао у том облику раније, а ни касније у социјалистичкој Југославији.
32. АС - М.ОК Пожаревац - Народноослободилачки комитети.
33. Леон Гершковић је нарочиту пажњу поклонио овом документу на којем је засновао своју теорију о народној власти у југословенском НОР-у и револуцији; Хисторија народне власти, предавања и материјали, Београд, 1954, стр.80-81.
34. Венцеслав Гглишић сматра нормалним што „егзистирају оба појма народноослободилачки фронт и народноослободилачки одбор и да се мешају“; КПУ у Србији..., стр.270.
35. Зборник НОР, I, 1, стр.68-69.
36. Пети конгрес КПЈ, Београд, стр.59.
37. Јован Марјановић, Устанак..., стр.424.
38. Зборник НОР, IX, 1, стр.3-4.
39. У истом документу говори се о „проширењу и продубљењу народног устанка“ и о додирима и о везама са „четницима и бившим официрима“. Зборник НОР, I, 1, стр.63-67. Под четницима се подразумевају припадници формације Косте Пећанца, а под официрима припадници равнороске организације Михаиловића. У свој историјској литератури су све ове јединице погрешно сматране равнороским.
40. Л. Гершковић, Хисторија народне власти, Београд, 1957, стр.90.
41. Јован Марјановић, Устанак..., стр.424.
42. Инструкција је достављена циркуларно „свим ОК, МК и партијцима“, свакако и обласном Комитету КПЈ за Санџак, Зборник НОР, IX, 1, стр. 19-20.
43. В.Гглишић, КПУ у Србији, стр. 273.
44. Јован Марјановић, Устанак и народноослободилачки покрет у Србији 1941, стр.201
45. IА Зајечар: - НОБ - Историјат бољевачког среза, мемоарски спис, стр.23. Један од ове шесторице, Јован Кеџман Чеда, израста у команданта чувене IX бригаде у пролеће 1944.-године.
46. Архив Војноисторијског института, фонд Недићеве архиве, број кутије 33, број фасцикле 13, број документа 43 (даље у тексту било би: AVII - Нда - 33-13-43).
47. Још пре потписивања споразума од 13. IX Ујевачки одред је са Мајданпечким партизанским одредом ушао у здружени Мајданпечко-ујевачки одред. Командант тог мешовитог партизанско-четничког одреда био је Пљешковић а политички комесар Велимир Маркићевић, до тада руководилац Мајданпечког одреда.
48. Највећи удео у ликвидирању Ујевачког четничког одреда имао је Звишки четнички одред Воје Триброђанина, које је био потчињен Кости Пећанцу али и квислишком апарату Милана Недића, а одржавао је везе и са Равном гором. Пошто је Леонида Пљешковић ухаваћен, Воја Триброђанин га је као злочинца и „комунисту“ водио кроз села да га народ види, а потом ликвидирао. Драгољуб Петровић, Народноослободилачки рат и револуција у источној Србији 1941-1944, Београд, 1983, стр 76-77.
49. О овоме пише у неколико извештаја ПК-у КПЈ његов инструктор за пожаревачки округ, Мома Марковић.

50. Под утицајем генералног борбеног расположења 14.августа 1941.године четнички одред, тада ратоборног војводе Космајског претио је среском начелнику и немачком команданту места нападом на Лазаревац; Писмо војводе Космајског среском начелнику лазаревачког среза - AVII - Нда - 19-4-30.
51. У наредби од 9.августа стоји: „Нарочито је потребно чувати се од петоколониста, људи привржених Љотићевој организацији. АС - арх. бр. 1104.
52. Наредба (циркуларна) подређеним четничким одредима 1.септембра, AVII - Нда - 33-11-13.
53. АС - арх.бр.1104.
54. А ЦК СКЈ - арх.бр.21894/114.VIII 1941/.
55. АС - ПКС - 10.
56. Извештај ОК КПЈ за НИШ ПК-у, АС - ПКС - 13.
57. Р.Драјинац, Црни дани, записи, Београд, 1951,стр.77-80
58. АС - ПКС - 11.
59. Писмо датирано 25.августа по стилизацији написано је са позиција НОП-а. Изричито се нигде не помиње Народноослободилачки фронт. Зборник НОР, I, 1, стр.88-89.
60. Јован Марјановић, Прилози историји сукоба НОП и четника Драже Михаиловића у Србији 1941.године, чланак у зборнику Историја XX века, бр.1, Бгд.1968, стр.186.
61. Неколико таквих случајева наводи Венцеслав Глишић, Комунистичка партија Југославије у Србији 1941-1945, I, Београд, 1975, стр.62-68. У извештају штаба I шумедијског НОП, одреда 3.IX, Главном штабу за Србију каже се да је војвода космајски, Никчевић, тражио и сарадњу са одредом; Зборник НОР, IX, 1, стр.22. итд.
62. „Обавештење“ од 23.августа; А ЦК СКЈ - ЦК КПЈ - II 3-2/41/-1801, 1802.
63. Војни изасланик при посланству „Независне Државе Хрватске“ у Софији често говори о четничко-комунистичким снагама које се боре против окупатора уз Србији. У његовом извештају од 27.фебруара 1942, на основу румунских извора стоји да јаке четничко-комунистичке снаге воде жестоке борбе око Ниша и у области Копаоника. AVII - усташки фонд - 89-4-44.
64. Централен партиен архив, Софија - фонд 87 - опис 1 - бр.1.
65. АС - фонд Обласни комитет КПЈ за Санџак (Об.Кса) - док. без броја (66) I
66. Архив ЦК СКЈ - Црна Гора II/141
67. О покушајим увлачења муслиманских групација у НО фронт код Бродарева, говори се у публикацији Санџак, коју је „на основу сакупљеног и обрађеног материјала написао“ Мирко Ђуковић, Београд, 1964, стр.108.
68. Зборник НОР, I, 2, цгф. 78-79.
69. Владимир Дедијер, Јосип Броз Тито, прилози за биографију, Београд, 1955, стр.323.
70. Ј.Марјановић, Устанак и НОП у Србији 1941., стр. 209.
71. Међутим, армија приврженика НСС је највећим делом учествовала у НОП за све време ослободилачког рата. Понашање ове политичке групације током НОР-а заслужује посебна, дубља истраживања. Треба видети политичке успомене Драгољуба Јовановића у Архиву Југославије, посебно VI поглавље „Погинуло је 60 чланова Главног одбора и њихових заменика“, стр. 290-297.

РЕЗИМЕ

Народноослободилачки фронт у Србији добија своје развојне облике од почетка устанка јула 1941. Иницијатива је потекла од Комунистичке партије Југославије, која је настојала да створи заједнички фронт борбе против окупатора. У Србији је Покрајински комитет КПЈ био врло активан у изградњи НОФ, као и партијске организације уопште. За разлику од досадашњих истраживача, историчара Петровић доказује да је Фронт имао организоване форме у оквиру система органа народноослободилачког покрета. То су народноослободилачки одбори, који су у својој првој фази све до половине октобра 1941. године били политички органи у систему НО Фронта. Тек од половине октобра НОО постају посебни органи нове народне власти ван оквира НОФ. До тога је дошло зато што Партија није успела да организује масовни НОФ будући да у њен оквир нису хтеле да уђу доратне политичке странке односно њихови лидери. Већим делом због неспособности предратних странака и неспремности да уђу у окршај са надмоћним окупатором, а мањим делом због искључивости КПЈ у политици формирања и рада НОФ у коме би ова Партија имала хегемону, руководећу улогу, формирање снажног и масовног НОФ није остварено

Међутим, до образовања извесне мреже, додуше лабаве, института НОФ је дошло на тлу Србије у време када се устанак у овој ратној покрајини распламсао у лето и почетком јесени 1941. године. У том смислу Петровићев рад, уколико прихватимо његове резултате, представља нешто ново у историографији НОР Југославије.

Dr Dragoljub Petrović

SUMMARY

The formation of the Peoples Front in Serbia starts with the beginning of the uprising, in July 1941. The Communist Party of Yugoslavia, trying to make the unique front against the enemy, was its initiator. The Provincial Committee of the Communist Party took the active part in the formation of the Peoples Front, as well as the organization of the Party itself. In contrast to other historians, Petrović shows that the Front had its organization in the system of the national liberation movement. These were the national liberation boards, which represented, in the first phase /until the middle of October/ the political boards in the system of Peoples Front. Since then they were established as organs of the new national authorities which were not the part of

the Peoples Front. That was caused by the failure of the Communist Party in organizing the mass Peoples Front, in view of the fact that the pre-war parties and their leaders refused to join it. The creation of the powerful and massive Peoples Front was realized mostly because of the unreadiness of the pre-war parties to enter the struggle against the superior enemy, and, also, because of the selectivity of the Communist Party, which wished the leading role in formation and activities of the Peoples Front.

However, the loose network of the Peoples Front institutions was organized in Serbia with the beginning of the uprising during the summer and the autumn of 1941. Those conclusions represented the innovation in the Yugoslav historiography.